

РУСЕНСКАТА ЦЪРКОВНА ОБЩИНА ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

Ивелин Савов

THE RUSE CHURCH COMMUNITY IN THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Ivelin Savov

Abstract: *The purpose of this article is to present the development and activities of the Ruse Church Community during the first half of the 19th century.*

The genesis of the Bulgarian city municipality, including Ruse, is closely related to the Eastern Orthodox church-religious communities existing since the early period of Ottoman rule and under the leadership of the Constantinople Patriarchate.

In the context of the spiritual dependence on the Patriarchate of Constantinople, the Eastern Orthodox Church-Religious Municipality, formed in Ruse, had the competence to regulate its church affairs and the relations between the members of the municipality in terms of economic life, certain acts of civil and family law, life and morals. Since the late 1930s, as a result of the reforms in the Ottoman Empire, the Orthodox community in Ruse was given the right to elect its own representatives in the city government, which enabled it to take an immediate part in addressing important issues affecting its interests.

Keywords: *Ruse Church Community; the first half of the 19th century; Bulgarian city municipality.*

Целта на настоящата статия е да бъдат представени развитието и дейността на Русенската църковна община през първата половина на XIX в.

Някои аспекти на проблема, свързан с местното самоуправление на православната общност в Русе през първата половина на XIX в., отчасти са разгледани в трудовете на наши и чужди историци и изследователи, като Жечка Сиромасова [Сиромасова, Ж. 1997], Теодора Бакърджиева [Бакърджиева, Т. 1996], Тецуя Сахара [Sahara, Т. 1997], Иван Марков [Марков, И. 2013], Кр. Кънчев [Кънчев, Кр., Й. Борисов 1990, с. 3–25], Георги Плетньов [Плетньов, Г. 1993], Атанас Колев [Колев, Ат. 2011, с. 185–346], Христо Христов [Христов, Хр. 1973] и др. Ценни данни по поставената тема намираме по страниците на българския възрожденски печат, както и в националните, регионалните и чуждите архиви.

Формирането на отделни функции на българското самоуправление в Русе е бавен и сложен процес, плод на продължително институционално развитие. Определяща роля за това и самото състояние на османската феодална държава, която го поставя в определени рамки в зависимост от целите си [Кънчев, Кр., Й. Борисов 1990, с. 9; Иванова, Св. 1996, с. 51].

През периода на османското владичество единствената институция с обществено-ръководни функции, поддържаща единството в общонародностен аспект сред християнското население, остава църквата [Христов, Хр. 1973, с. 8]. Неслучайно генезисът на българската градска община, в това число и на Русенската, е тясно свързан с православните църковно-религиозни общини, съществуващи от ранния период на османското владичество, ръководени от Цариградската патриаршия.

След падането на Русе под османска власт в града продължава да живее значителен брой християнско население, основно от български произход. В условията на духовната зависимост от Цариградската патриаршия, формиралата се в Русе православна църковно-религиозна община има компетентността да решава своите църковни работи, както и да урежда взаимоотношенията между членовете на общината в стопанския живот, някои актове на гражданското и семейното право, бита и морала.

Появата на „Вароша“ в Русе през XVII в. бележи важен етап от развитието на институциите на българското население в града. Тогава фактически се оформят общински органи на местното християнско население с оглед да осигурят фискалните му задължения. Постепенно институцията „Варош“ се надгражда над махленската структура в града, като същевременно използва съществуващата местна църковна организация в лицето на православната религиозна община и свещеническите енории и поради принципа на обособяването си придобива характера на религиозна община [Христов, Хр. 1973, с. 56].

Така в Русе се формира обща за всички православна институция, в рамките на която отделни групи българи влизат все по-често в контакт и систематизират отношенията си. Според Светлана Иванова може да се предположи, че по отношение на фискалните си функции българската община в Русе се формира от средата на XVII в. основно с цел за самостоятелно изпълнение на данъчните задължения на местните българи към османската власт [Иванова, Св. 1996, с. 56].

В този специфичен вид институция, наподобяваща община, християнското население в града реализира своята обществена организация, ръководена от определени първенци.

Писмените източници от края на XVIII в. потвърждават съществуването на автономни християнски институции в Русе. Един от най-старите сред тях е кондиката на църквата „Света Троица“ в Русе. Тя самата е водена от църковни попечители, които председателстват комитет, който се грижи за финансовата подкрепа на църквата. От края на XVIII в. дейността на този комитет е ръководена от българския елемент в града [Иванова, Св. 1996, с. 7].

Църковните попечители на църквата „Света Троица“ са избирани за срок от една година ротационно и са отговорни за поддържането на годишните счетоводни книги за доходите и разходите на църквата. Запазени са две такива счетоводни книги. Едната е за времето от 1797 до 1802 г. и друга – от 1833 до 1835 г. [Иванова, Св. 1996, с. 7].

Всъщност сметководната книга за 1797–1802 г. е първото категорично сведение за съществуването на Русенската църковна община [Колев, Ат. 2011, с. 224].

От първите десетилетия на XIX в. църковните попечители имат задължения, свързани не само с църковните, но и със светските дела, като съблюдаването на училищната дейност, заплатите на учителите и мерки срещу бедността [Sahara, Т. 1977, р. 7].

Християнската общност в Русе в лицето на своите представители постоянно влиза в контакт с османската власт. При решаването на общоградски и на спуснати от държавата задачи те действат заедно, като се създават стереотипи на взаимодействие и координиране. Именно тук според Светлана Иванова се намират истинските корени на русенския муниципалитет [Иванова, Св. 1996, с. 56].

Прогресивните тенденции сред православната общност в Русе са свързани и с ускореното развитие на българската буржоазия и търговска класа, както и интелигенция [Sahara, Т. 1997, р. 7; Христов, Хр. 1973, с. 31–32].

Една голяма част от българската буржоазия в града, особено в лицето на търговското съсловие, в продължение на години играе определяща роля в сферата на търговския обмен, а това повишава авторитета им пред местните власти и те не рядко стават гаранتي и защитници на интересите на българската общност [Бакърджиева, Т. 1996, с. 38].

Българското православно общество в Русе, ръководено от представителите на местната буржоазия, въпреки тежките години в началото на XIX в. подкрепя църковното дело. Като пример за това са отделените от него значителни средства за доизграждането и украсата на катедралния храм „Света Троица“. В своите инициативи църковната община си партнира особено успешно с българските еснафски организации в града. Даренията на еснафските организации и на отделните първенци, предадени в разпореждане на църковната община за реновирането на Русенската църква само за 1805 г. надхвърлят 16 000 гроша [Грозданова, Е. 1979, с. 44–46; Кънчев, Кр., Й. Борисов 1990, с. 11; 125 години..., 1990, с. 46; Кондика..., л. 5а].

Тези отношенията между Русенската църковна община и еснафите се задълбочават десетилетие след десетилетие през XIX в. Еснафите подпомагат финансово ежегодно църквата и се превръщат в основен източник на средства за нея. Затова често църковните попечители са назначавани от средите на първенците от еснафите [Sahara, Т. 1997, р. 7].

През първата половина на XIX в. църковната община в Русе развива и своеобразна стопанска дейност, изразяваща се най-вече в закупуване на имоти и отдаване под наем или продажба на нейна собственост, от които също набират средства. В метричните книги на църковната община са запазени данни за броя на продадените гробищни парцели за годините 1826–1830. Най-много, 158 места, са продадени през 1826 г., а в книгата е записано: „1826 г. като стана болестта за гробови дето фанаха на Света Троица у двору поиме да

са знай“. През следващите няколко години са продадени по около 40 парцела за календарна година [Бакърджиева, Т., Ст. Йорданов 2001, с. 141].

В най-старата запазена книга – дневник на Русенската църковна община, която е за периода 1832–1835 г. – са отразени приходите и разходите на църквите в Русе за притежаваните от тях движими и недвижими имоти [Колев, Ат. 2011, с. 229]. Според запазен документ в присъствието на представители на русенци, главно майсторите от еснафските организации, църковните епитропи на катедралния храм „Света Троица“, хаджи Иванчо и баща му Мицо, закупуват за нуждите на общината дюкяна на Пимонко Стоянчов [Жънчев, Кр., Й. Борисов 1990, с. 10–11].

Съживяването на икономическия живот в града след поредната руско-турска война от 1828–1829 г. дава отражение и върху дейността на църковната община и нейните попечители. На преден план в тяхната работа излизат въпросите на образованието [Жънчев, Кр., Й. Борисов 1990, с. 11; Sahara, Т. 1997, р. 7].

Няколко години преди войната русенските първенци вземат решение да се отпуснат средства за ремонт на една къща, собственост на църковната община, разположена в българската махала „Варош“, на брега на река Дунав. Новата сграда е общинска собственост и е отворена през 1820 г., като е наречена „Общо школо“ [Бакърджиева, Т., Ст. Йорданов 2001, с. 165].

През 40–50-те години на XIX в. въпросите на общината, свързани основно с църковните работи, училищното дело, социалните дейности, взаимоотношенията с властта и други, са решавани от неколцина по-видни русенци и са одобрявани от местния владика Синесий [Сиромасова, Ж. 1997, с. 144].

При посещението в Русе на султан Абдул Меджид през 1841 г. водачите на българската общност в града х. Величко х. Пенчович и х. Атанас Петкович поднасят лично на султана молба да бъде разрешено строителството на ново българско училище. Султанът удовлетворява молбата на русенци и дори дарява крупна сума. Веднага, щом са уредени всички формалности, Русенската църковна община пристъпва към строителство на нова училищна сграда. Новото училище е построено на мястото на откупен от църковната община турски имот и е официално открито през 1843 г. [Бакърджиева, Т., Ст. Йорданов 2001, с. 166; Марков, И. 2013, с. 23]

В края на 40-те и 50-те години са налице остри противоречия между т.нар. „млади“ и „стари“ в управлението на църковната община. В основата на това противопоставяне стои реакционната политика на Синесий по училищния и църковния въпрос. Исканията на учителите за подобряване условията на труд и за по-високо заплащане са отхвърлени от общината и това не е в интерес на развитието на образованието в града [Сиромасова, Ж. 1997, с. 80].

Русенската църковна община е много активна по отношение събирането на средствата от дарители за подпомагане на училищното дело в града, както и на средства, отдадени като заем на определени лица. Често обаче възникват

проблеми и за тяхното разрешаване са използвани личности с голям авторитет в обществото.

Българската общност в Русе активно се включва в църковно-националните борби. През 1846 и 1849 г. русенските първенци подават две свои прошения до султан Абдул Меджид, който е на обиколки из българските земи. В тях те настояват за реформи и да се определят заплатите на владичите, които да се избират от народа, да бъдат българи и да се премахнат владичките злоупотреби и насилия [Ников, П. 1929, с. 67; Плетньов, Г. 1993, с. 74].

Необходимо е да се отбележи, че до началото на 60-те години на XIX в. Русенската църковна община е председателствана от червенския епископ (от началото на 40-те години това е Синесий). Тя контролира взаимоотношенията в българската общност, решава църковните въпроси, грижи се за развитието на учебното дело, поставя под своя закрила бедните и др. Заседанията ѝ се провеждат в сградата на епископията, където резидира владиката [Бакърджиева, Т., Ст. Йорданов 2001, с. 98].

Безспорно за развитието на местното самоуправление сред българското население на Русе през първата половина на XIX в. спомагат реформите в областта на местната и централната администрация в Османската империя. Социално-икономическите промени, които настъпват в края на XVIII и началото на XIX в., намират израз и в законодателната дейност на държавната власт. Новите законодателни реформи са насочени към обезпечаване сигурността на живота, честта и имота на всички поданици на империята, изравняване на гражданските права между мюсюлмани и християни, справедливо данъчно облагане и свобода на вероизповеданието [Бакърджиева, Т. 1996, с. 71; Христов, Хр. 1973, с. 99; Sahara, Т. 1997, р. 10].

Като изхождат от своите политически и религиозни съображения, османските реформатори не само допускат съществуването на български самоуправителни органи, а и пристъпват към тяхното организационно обособяване и превръщането им в неразделна част от османската административно-управленска система [Арnaudов, Х. 1871, с. 23; Бакърджиева, Т. 1996, с. 71].

След издаването на Гюлханския хатишериф от ноември 1839 г. традиционната система на местното самоуправление се променя. Общият характер на реформата на местното самоуправление в периода на Танзимата може да се опише като членоразделение, смесване функциите и участие на немюсюлмани във вземането на решения [Сахара, Т. 1996, с. 77].

През 1840 г. Високата порта нарежда да се основат съвети в провинциите, които да се управляват от *мухасълите*. Задачите на съвета са обсъждането и решаването на проблемите, отнасящи се до данъците, и др. В съвета трябва да участват и представители на немюсюлманското население, каквито са местните митрополити [Сахара, Т. 1996, с. 78].

Така от края 30-те години на XIX в. в резултат от реформите в Османската империя православната общност в Русе получава правото да избира свои представители в градската управа, което ѝ дава възможност непосредствено да

участва при решаване на важни въпроси, засягащи интересите ѝ. От нейните среди се избират влиятелни и заможни граждани, ползващи се с уважението на официалните власти и с доверието на сънародниците си [Бакърджиева, Т. 1996, с. 46; Бакърджиева, Т. 1996, с. 71].

От това време се използва дадената от османското законодателство възможност всяка българска махала да излъчва свои представители за градската управа. Направените предложения се обсъждат на разширени заседания на общината и след задълбочени разисквания пред Главния управителен съвет се внасят няколко кандидатури. От тях чрез жребий се определят бъдещите представители и защитници на българските интереси [ДА – Русе, ф. 44К, оп. 1, а.е. 14, л. 86; Бакърджиева, Т. 1996, с. 71].

Обикновено последната дума при избора принадлежи на официалната власт. Избраните представители според силите и възможностите си работят за българската кауза. Някои от тях, като х. Велико х. Пенчович, в продължение на дълги години служат на своите сънародници и получават тяхната дълбока благодарност и уважение [Бакърджиева, Т. 1996, с. 71].

През тези години водачите на българската общност в Русе с такт, умение и голяма настойчивост използват допуснатото от османските законодатели известно демократизиране на законовите уредби и насочват дейността си в две главни посоки – да разширят компетенциите на общината, докато обхванат всички области от живота на българската общност в града, и да избират за свои представители в местната администрация и съдебните органи най-достоините и авторитетни българи – хора с доказани лични качества, които имат практическата възможност със своето присъствие да бъдат гарантите на българските интереси [Бакърджиева, Т. 1996, с. 57].

През 40-те години на XIX в. Русенската църковна община успява да обедини българите в града и става техен национален ръководител и бранител [Колев, Ат. 2011, с. 233; Радков, И., Л. Златев 2002, с. 7].

В началото на 1845 г. султан Абдул Меджид (1839–1861) решава да събере в столицата на империята депутати от различните народности от цялата страна и да ги запознае с провежданите реформи. В изпълнение на това решение правителството се разпорежда от всяка административна област на империята да се изберат и изпратят по двама мъже *„измежду тези, които са най-уважавани и благонадеждни, които са интелигентни и знаещи, които са познали просперитета и познават характера на населението“* [Бакърджиева, Т. 2007, с. 20; Люис, Б. 2003, с. 14].

Когато пристига заповедта в Русе, веднага се провеждат избори и се определят русенските представители – един турчин и един българин. Русенската църковна община избира за свой делегат хаджи Петър¹, който е от богатите

¹ х. Петър х. Петкович (около 1803–1883) – богат русенски търговец, участник в борбата за църковна независимост. През 1845 г. е изпратен като русенски представител на Общото събрание в Цариград, организирано от властта, за да запознае етническите общности с намерението на султана и правителството за реформи в империята.

русенски търговци, пламенен родолюбец и достоен мъж. Като обществено ангажирана личност той участва в решаването на всички местни проблеми и винаги твърдо и докрай отстоява позициите си. С тези си качества той спечелва уважението на русенското гражданство [Бакърджиева, Т. 2007, с. 20].

Хаджи Петър заминава на 20 март 1845 г. от Русе и на 27 март пристига в столицата Цариград [Бакърджиева, Т. 2007, с. 21].

В самото начало на официалното събиране, инициентирано от османските власти, всички народни представители, вкл. и хаджи Петър, получават документ, в който се обяснява целта на срещата, и към тях се отправя настоятелна молба да изложат вижданията си за настоящото състояние на империята, идеи за бъдещото ѝ развитие, за най-неотложните реформи, от които тя се нуждае [Бакърджиева, Т. 2007, с. 21].

Присъствието на делегати от всички краища на империята в Цариград се използва от водачите на движението за българска църковна независимост, които се опитват да поставят на дневен ред исканията на българите за църковна независимост [Бакърджиева, Т. 2007, с. 22].

Неофит Бозвели и Иларион се свързват с българските делегати и ги запознават със съдържанието на изготвените от тях меморандуми и ги призовават да изготвят своите предложения в същия дух. От всички на практика само русенският делегат х. Петър и представителите на Шумен, Ниш и Самоков дават своето съгласие лично да изложат исканията си пред Високата порта [Бакърджиева, Т. 2007, с. 23].

В един от рапортите си полякът на османска служба М. Чайковски определя като най-активни депутатите от Русе и Шумен. Той пише, че само депутатът от Русе единствен има дързостта да подаде прошение до Портата, в което недвусмислено изтъква нуждите на българите. Със своето достойно поведение хаджи Петър прави добро впечатление и е поканен на среща лично от Шекиб Мехмед паша. Русенецът е приет много добре, а разговорът преминава в дух на взаимно разбирателство. На срещата си с османския държавник хаджи Петър прави предложение да се поддържа постоянна българска делегация в столицата, която да решава проблемите на общността [Арnaudов, М. 1971, с. 230–232; Бакърджиева, Т. 2007, с. 23].

С поведението си по време на събирането хаджи Петър заслужено печели уважението на останалите делегати и добива широка известност сред българската колония в Цариград. Шекиб паша е изключително впечатлен от него и след първата официална среща го кани няколко пъти на частни разговори [Бакърджиева, Т. 2007, с. 24].

През май 1845 г. събирането приключва своята дейност. Хаджи Петър остава в Цариград до средата на юни 1845 г., след което се завръща в Русе [Бакърджиева, Т. 2007, с. 24].

Там той отправя прошение, в което изтъква нуждите на българите [Димитрова, М., Ст. Йорданов 2011, с. 278.].

Фактически до Кримската война (1853–1856 г.) решаването на всички проблеми на българите от Русе е ръководено и придвижвано от местната църковна община чрез назначените от нея църковни и училищни епитропи. През първата половина на XIX в. в действията си тя е все още подчинена на местния гръцки владика или на неговия наместник и запазва своя предимно религиозен характер [Кънчев, Кр., Й. Борисов. 1990, с. 10–11].

Въпреки това към средата на XIX в. в Русенската църковна община се наблюдават сериозни промени, които спомагат българите в Русе постепенно да конструират своя социална институция, основана на дълго съществуващата традиция и на религиозната автономия. Налице са предпоставки за преход от религиозен към административен характер на институцията и превръщането ѝ в част от османската административна система [Sahara, T. 1997, p. 8].

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Архивни източници / Archival sources

ДА – Русе – Държавен архив – Русе, фонд 44К. [Darzhaven arhiv – Ruse, fond 44К.]

Кондика..., – Кондика на църквата „Света Троица“ – Русе. 1797–1835 г. Копие. Ръкопис. – Съхранява се в Русенската митрополия. [Kondika na tsarkvata “Sveta Troitsa” – Ruse. 1797–1835 g. Kopie. Rakopis. – Sahranyava se v Rusenskata mitropolia.]

Публикации / Publications

125 години..., 1990 – 125 години Русенска община. Документален сборник. Състав. Красимир Кънчев, Йордан Борисов. Русе: Общински народен съвет, Исторически музей, Държавен архив – Русе, 1990. [125 godini Rusenska obshtina. Dokumentalen sbornik. Sastav. Krasimir Kanchev, Yordan Borisov. Ruse: Obshtinski naroden savet, Istoricheski muzey, Darzhaven arhiv – Ruse, 1990.]

Арнаулов, М. 1971– Михаил Арнаулов. Неофит Хилендарски Бозвели. Живот, дело, епоха. Т. 2, София: Наука и изкуство, 1971. [Mihail Arnaudov. Neofit Hilendarski Bozveli. Zhivot, delo, epoha. T. 2, Sofia: Nauka i izkustvo, 1971.]

Арнаулов, Х. 1871 – Христо Арнаулов. Пълно събрание на Държавните закони, устави, наставления и високи заповеди на Османската империя. Цариград, 1871. [Hristo Arnaudov. Palno sabranie na Darzhavnite zakoni, ustavi, nastavlenia i visoki zapovedi na Osmanskata imperia. Tsarigrad, 1871].

Бакърджиева, Т. 1996 – Теодора Бакърджиева. Българската общност в Русе през 60-те на XIX век. (Историко-демографско изследване). София: ДИОС, 1996. [Teodora Bakardzhieva. Balgarskata obshtnost v Ruse prez 60-te na XIX vek. (Istoriko-demografsko izsledvane). Sofia: DIOS, 1996]

Бакърджиева, Т. 1996 – Теодора Бакърджиева. Взаимоотношенията между Русенската градска община и османската администрация. – В: Алманах за историята на Русе. Том I. Русе, 1996, 71–76. [Teodora Bakardzhieva. Vzaimootnosheniyata mezhdru Rusenskata gradaska obshtina i osmanskata administratsia. – V: Almanah za istoriyata na Ruse. Tom I. Ruse, 1996, 71–76.]

Бакърджиева, Т. 2007 – Теодора Бакърджиева. Костаки Маринович (1829–1885) „Хроника на един живот“. Русе: Авангард принт ООД, 2007. [Teodora Bakardzhieva.

Kostaki Marinovich (1829–1885) “Hronika na edin zhivot”. Ruse: Avangard print OOD, 2007]

Бакърджиева, Т., Ст. Йорданов. 2001– Теодора Бакърджиева, Стоян Йорданов. Русе. Пространство и история (края на XIV – 70-те години на XIX в.). Градоустройство, инфраструктури, обекти. Русе: Авангард принт ООД, 2001. [Teodora Bakardzhieva, Stoyan Yordanov. Ruse. Prostranstvo i istoria (kraya na XIV – 70-te godini na XIX v.). Gradoustroystvo, infrastrukтури, obekti. Ruse: Avangard print OOD, 2001.]

Грозданова, Е. 1979 – Елена Грозданова. Българската селска община през XV–XVIII в. София: БАН, 1979. [Elena Grozdanova. Balgarskata selska obshtina prez XV–XVIII v. Sofia: BAN, 1979.]

Димитрова, М., Ст. Йорданов. 2011 – Марияна Димитрова, Стоян Йорданов. Лицата на Русе от I до средата на XX век. Енциклопедичен справочник. Русе: Авангард принт, 2011. [Mariyana Dimitrova, Stoyan Yordanov. Litsata na Ruse ot I do sredata na XX vek. Entsiklopedichen spravochnik. Ruse: Avangard print, 2011.]

Иванова, Св. 1996 – Светлана Иванова. Към предисторията на Русенската община през XVII–XVIII век. – В: Алманах за историята на Русе. Том I. Русе, 1996, 51–57. [Svetlana Ivanova. Kam predistoriyata na Rusenskata obshtina prez XVII–XVIII vek. – V: Almanah za istoriyata na Ruse. Tom I. Ruse, 1996, 51–57.]

Колев, Ат. 2011 – Атанас Колев. Въведение към Русенска летопис. Част II. История на Русе в дати, събития и документи (1851–1880). – В: Алманах за историята на Русе. Том XI. Русе, 2011, 185–346. [Atanas Kolev. Vavedenie kam Rusenska letopis. Chast II. Istoria na Ruse v dati, sabitia i dokumenti (1851–1880). – V: Almanah za istoriyata na Ruse. Tom XI. Ruse, 2011, 185–346.]

Колев, Ат. 2013 – Атанас Колев. Приносът на х. Иван (Иванчо) х. В. Пенчович в борбата за Българско национално възраждане. – В: Алманах за историята на Русе. Том XIII. Русе, 2013, 165–216. [Atanas Kolev. Prinosat na h. Ivan (Ivancho) h. V. Penchovich v borbata za Balgarsko natsionalno vazrazhdane. – V: Almanah za istoriyata na Ruse. Tom XIII. Ruse, 2013, 165–216.]

Кънчев, Кр., Й. Борисов. 1990 – Красимир Кънчев, Йордан Борисов. За създаването и началната дейност на Русенската българска община. – В: 125 години Русенска община. Документален сборник. Състав. Красимир Кънчев, Йордан Борисов. Русе: Общински народен съвет, Исторически музей, Държавен архив – Русе, 1990, 3–25. [Krasimir Kanchev, Yordan Borisov. Za sazdavaneeto i nachalnata deynost na Rusenskata balgarska obshtina. – V: 125 godini Rusenska obshtina. Dokumentalen sbornik. Sastav. Krasimir Kanchev, Yordan Borisov. Ruse: Obshtinski naroden savet, Istoricheski muzey, Darzhaven arhiv – Ruse, 1990, 3–25.]

Люис, Б. 2003 – Бърнард Люис. Възникване на съвременна Турция. Пловдив: Пигмалион, 2003. [Barnard Lyuis. Vaznikvane na savremenna Turtsia. Plovdiv: Pigmalion, 2003.]

Марков, И. 2013 – Иван Марков. Хаджи Иван(чо) хаджи Пенчович. Мит и реалност. София: Логис, 2013. [Ivan Markov. Hadzhi Ivan(cho) hadzhi Penchovich. Mit i realnost. Sofia: Logis, 2013.]

Ников, П. 2008 – Петър Ников. Възраждане на българския народ, църковно-национални борби и постижения. София: АИ „проф. Марин Дринов“, 2008. [Petar Nikov. Vazrazhdane na balgarskia narod, tsarkovno-natsionalni borbi i postizhenia. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2008.]

Плетньов, Г. 1993 – Георги Плетньов. Чорбаджиите и българската национална революция. Велико Търново: Витал, 1993. [Georgi Pletnyov. Chorbadzhiite i balgarskata natsionalna revolyutsia. Veliko Tarnovo: Vital, 1993.]

Радков, И., Л. Златев. 2002 – Иван Радков, Любомир Златев. Русенската община 1878–1949. Русе: Държавен архив – Русе, 2002. [Ivan Radkov, Lyubomir Zlatev. Rusenskata obshtina 1878–1949. Ruse: Darzhaven arhiv – Ruse, 2002]

Сахара, Т. 1996 – Тецуя Сахара. Русенската българска община по време на Танзимата. – В: Алманах за историята на Русе. Том I. Русе, 1996, 75–79. [Tetsuya Sahara. Rusenskata balgarska obshtina po vreme na Tanzimata. –V: Almanah za istoriyata na Ruse. Tom I. Ruse, 1996, 75–79.]

Сироманова, Ж. 1997 – Жечка Сироманова. Русе през Възраждането. Русе: Дунав прес ООД, 1997. [Zhechka Siromanova. Ruse prez Vazrazhdaneto. Ruse: Dunav pres OOD, 1997.]

Христов, Хр. 1973 – Христо Христов. Българските общини през Възраждането. София: Издателство на БАН, 1973. [Hristo Hristov. Balgarskite obshtini prez Vazrazhdaneto. Sofia: Izdatelstvo na BAN, 1973.]

Sahara, T. 1997 – Tetsuya Sahara. An Eastern Orthodox Community during the Tanzimat. Documents from Register of the Bulgarian Society in Ruse (1860–1872). – Institute for the study of languages and cultures of Asia and Africa. Tokyo, 1997.